

МЕТАФИЗИКА НА ГРАДА.
УРБАНОГЕНЕЗА И МИТОЛОГИЯ
(ВТОРА ЧАСТ)

*Красимир Асенов*¹

DOI: 10.7546/PG.3-4.2024.02

В тази втора част на материала, посветен на урбаногенезата и митологията², се прави опит да се отговори на въпросите: съществува ли органична връзка между градовете, боговете и техните земни предствители; как се сакрализира градското пространство.

Ключови думи: метафизика на града, сакрални градски пространства, богове, царе.

METAPHYSICS OF THE CITY.
URBANOGENESIS AND MYTHOLOGY
(PART TWO)³

*Krasimir Asenov*⁴

Abstract: Time has covered the ancient world with the veil of the ages, which holds the answers to questions like *who we are, where we come from, and where we are heading*. Human existence remains an inexplicable wonder or, as Mircea Eliade might

¹ Висше училище по агробизнес и развитие на регионите; krasimirasen@gmail.com

² Първата част е публикувана в сп. „Проблеми на географията“, бр. 1-2/2024 г.

³ The research was conducted within the framework of project No. KP-06-N65/7 dated 12.12.2022 – “Spatial Models of Roma Ghettoized Urban Structures in Bulgaria.”

⁴ University of Agribusiness and Rural Development – Plovdiv, krasimirasen@gmail.com

say, a *hierophany* – a manifestation of the sacred. For when God creates - whether it be the Universe, the Earth, the sky, or humanity - it is a hierophany.⁵ Due to his inability to perceive creation in its wholeness and universality, man differentiates Existence, creating endless dichotomies, condemning himself to a life torn by polarities. Having forgotten that, *for individuals with a religious experience, the entire natural world has the potential to reveal itself as “cosmic sacredness,” meaning any aspect of nature can manifest as a divine presence, essentially transforming the cosmos itself into a “hierophany” - a manifestation of the sacred*, the Archaic man strive to live as fully as possible in the sacred or surrounded by consecrated, holy objects. This drive is completely intelligible for “primitive” people, as well as for all pre-modern societies. The sacred is synonymous with power and, ultimately, with *reality* itself. The sacred is infused with existence. Sacred power signifies reality, eternity, and action - all at the same time, and in many cases, it prevails over physical, coarse, and visible strength. To what extent are earthly cities connected to their heavenly patrons? How is urban space sanctified, and what is the organic link between cities, gods, and their earthly representatives? These are some of the questions addressed in this paper.

Keywords: metaphysics of the city, sacred urban spaces, gods, kings.

УВОД

Времето е покрило с воал от хилядолетия древния свят, в който се крият отговорите на въпросите: *кои сме, откъде идваме и накъде отиваме*. Човешката екзистенция остава все още едно необяснимо чудо, или както би се изразил Мирча Елиаде, една *йерофания* – разкриване на свещеното. Защото когато Бог твори – независимо дали е вселена, земя, небе или човек, то това е йерофания. Поради неспособността си да възприеме сътвореното в неговата цялостност и универсалност, човекът диференцира Битието, създавайки безкрайни дихотомии, като се обрича на живот разкъсан от полярности. Забравил, че: *за хората, които имат религиозен опит, цялата Природа е в състояние да се прояви като космическа сакралност. Космосът в неговата цялост може да се превърне в йерофания* (Елиаде, 1998). Архаичният човек се стреми да живее по възможност изцяло в свещеното или заобиколен от осветени, свещенни предмети. Това е изцяло понятен стремеж за „примитивните“ хора, както и за всички домодерни общества. Сакралното е равнозначно на сила и в крайна сметка на самата *реалност*. Свещеното е пропито с битие. Сакрална сила означава едновременно реалност, вечност и действие, и в много случаи тя доминира над физическата, грубата и видимата сила. Доколко земните градове са свърза-

⁵ Eliade, M - “The Sacred and the Profane”, 1957

ни с небесните си покровители? Как се сакрализира градското пространство и каква е органичната връзка на градовете с боговете и техните земни предствители? Това са част от въпросите, които се разглеждат в статията.

НЕБЕСНО ПОКРОВИТЕЛСТВО

Въпросът, свързан с метафизичната закрила на градове и народи, присъства в митовите, легендите, свещените книги и историята на много традиционни култури. В Стария, Античния и в домодерния свят човекът и народите са възприемали себе си в контекста на един свят, където боговете и свръхестественото играят централна роля. Вярванията и митологиите на древните култури оформят света като място, където хората са зависими от боговете, чиито желания и благоволения могат да определят съдбата им. Това води до дълбоко чувство на почит, но и на страхопочитание пред висшите сили. Древните хора са вярвали, че боговете поддържат космическия ред и затова са възприемани като част от този ред, а не като негови създатели или променители. Всеки бог или богиня е имал своя специфична област (небе, земя, море, подземен свят, любов, война и т.н.), а нарушаването на установените принципи е можело да доведе до бедствия. В много култури на древния свят хората са смятани за създадени да служат на боговете. Това служене обикновено се проявява чрез ритуали, жертвоприношения и култове. В шумерската култура например се вярва, че хората са създадени, за да вършат работата, която боговете не желаят да изпълняват. Възприемането на човека като „слуга“ на божественото е дълбоко вкоренено и при древните египтяни, които изпълняват религиозни ритуали за запазване на хармонията между хората и боговете. В древния свят съдбата често се разглежда като предопределена от боговете и се смята, че човекът не може да я промени. Вярвало се в силата на знаменията, прорицанията и оракулите, чрез които боговете съобщават волята си. Народите от стария свят често виждали в боговете не само съвършените модели за човешкото поведение, но и отражението на човешките страсти и слабости. Например в гръцката митология боговете изпитват ревност, любов, завист, но също така притежават морални добродетели като мъдрост и храброст, които хората са насърчавани да подражават. Чрез тези истории хората се учат и насочват в моралните си избори. За древните народи светът около тях – реки, планини, гори, е бил неразривно свързан с божественото. Природата е почитана и възприемана като изпълнена с духове и богове. За египтяните Нил е не просто река, а самият бог Хапи, изворът на живота и плодородието. Човекът, независимо дали го осъзнавал или не, се е възприемал като част от цикличния космос, затова и възприятието за време в древния свят е циклично, а не линейно. За древните народи светът следва естествен

ритъм, определен от смяната на сезоните, движението на звездите и циклите на живота и смъртта. Хората са приемали смъртта и прераждането като част от този вечен цикъл, като вярвали, че душата може да премине през различни състояния или животи. В този древен свят боговете са били не просто част от религията, а основен елемент от ежедневиия живот и разбирането на света. Хората възприемали себе си като част от един свят, където божественото е също толкова реално, колкото и природата, и където съществуването има смисъл само в контекста на божествената воля и космическия ред.

Често в историографията може да се намерят примери, в които вярата във възможностите на метафизичните сили да покровителстват и да защитават градове доминира над чисто материалните средства. На Св. Йоан Златоуст се приписват думите: *Мощите на светците са по-силни от стените, рововете, оръжията и войниците* (Топалилов, 2019), казани по повод на политическата ситуация в Константинопол, заплашен от варварите (готските племена) в края на IV век (378 г.). В „Laudatio Martyrum Aegyptiorum“ (лат. „Похвала на египетските мъченици“) Йоан Златоуст подчертава духовната сила и значимост на светците, чиито мощи имат способността да защитават и пазят вярващите и техните градове по начини, които надхвърлят физическата защита. Тази идея е често срещана в християнската литература и показва дълбоката вяра в божествената защита, която светците могат да осигурят чрез своите мощи върху определен град, общност или пространство.

Повече от хиляда години преди Йоан Златоуст да изрече това, в същия метафизичен аспект за божествена намеса се говори и при опита за превземане на Йерусалим от асирийския цар Сеначериб (Сенахерим) през 689 г. пр. Хр., който прави знаменитото си признание, че никой бог не е по-силен от могъщата асирийска армия. В това време израилският цар Езекия моли своя Бог Йехова посредством Свещения Кивот: *Господи, Боже Израилев, Който седиш между херувимите, Ти и само Ти си Бог на всички земни царства; Ти си направил небето и земята. Приклони, Господи, ухото Си и чуй; отвори, Господи, очите Си и виж; и чуй думите, с които Сенахирим изпрати този да похули живия Бог* (Библия: 4 Книга на Царете 19, ст. 15-16). И отговорът на Йехова не закъснява – *Онази нощ ангелът Господен се появи и умъртви сто осемдесет и пет хиляди мъже в лагера на асирийците* (Библия: 4 Книга на Царете 19, ст. 15-16).

Според древногръцкия епос „Илиада“ боговете Атина, Хера, Афродита и Аполон участват активно в Троянската война: Атина помага на гърците, докато Афродита и Аполон подкрепят троянците. В своя труд „Историята“ Херодот описва вярата на гърците в божествената намеса и сила при победите им над персийските войски в битките при Маратон (490 г. пр. Хр.) и Саламин (480 г. пр. Хр.). Тези епоси са символ на древногръцката

вяра, че боговете не само помагат на героите в битките, но и предопределят съдбата на цели градове и народи.

Божествената подкрепа е илюстрирана и в египетската идеология. В Храмови надписи в Египет и в „Поемата на Пентаур“⁶ фараонът Рамзес II приписва победата си над хетските войски при Кадеш на силата на бог Амон-Ра, към когото отправя молба за помощ, а самият той представя себе си като фараон, благословен от боговете.

В индуисткия епос „Махабхарата“ е отбелязано събитие, което символизира борбата между доброто и злото в индуистката традиция. Описва се божествената намеса на бог Кришна (инкарнация на Вишну) като акт на справедливост и възплъщение на дхарма (космическия ред) в битката при Курукшетра (датирана около 3100 г. пр. Хр.) между Арджуна и братята Пандави, като им дава напътствия и ги подкрепя срещу техните родственици.

Римските историци Полибий и Ливий описват финалната битка на римляните с картагенския генерал Ханибал при Зама (202 г. пр. Хр.)⁷ в Северна Африка, преди която те принасят жертви и призовават за подкрепа боговете Марс и Юпитер. Победата си над Картаген римляните виждат като доказателство за божествената подкрепа, което укрепва вярата им в превръщането на Рим в световна сила.

Преди това Плутарх в „Животът на Александър“ казва, че Александър Велики (IV в. пр. Хр.) редовно се допитвал до оракулите и жреците, като пример дава посещението му в храма в Сива, Египет, където той получава благословията на бог Амон и се утвърждава като божествен син. Александър се смятал за подкрепян от Зевс и други богове, които според него благославяли завоеванията му.

В „История на Рим“ известният римски историк Тит Ливий (59 г. пр. Хр. – 17 г. сл. Хр.) препредава римските легенди за предупреждението на Юпитер към римските защитници при галската обсада на Рим, изпращайки им свещени гъски, благодарение на което е защитен хълмът Капитолий. Това събитие се тълкува като знак, че бог Юпитер закриля Рим и укрепва

⁶ По името на писаря, направил един от преписите ѝ на пергамент. Поемата е изсечена на каменни стели в храмове в Карнак, Луксор, Рамесеум и Абу Симбел. В същата поема се казва, че богът на слънцето Амон дарил на фараон Рамзес II жезъл, който излъчва лъчи от светлина. Самият жезъл можел да носи както поражение, така и да сътворява. Това е било личното оръжие на самия бог. Няколко години след битката Рамзес официално е обявен за син на Амон и за равен на него бог.

⁷ Битката при Зама е най-голямата битка в Северна Африка по време на Втората пуническа война. Картагенецът Ханибал се изправя пред V и VI легион на римския главнокомандващ Публий Корнелий Сципион, в близост до гр. Зама (в днешен Тунис).

вярата на римляните, че техният град е под закрилата на боговете и има специално предназначение.

Според легендата в битката при Милвийския мост над р. Тибър в Рим (312 г.) между император Константин Велики и Максенций на императора се появило видение на кръст в небето с надпис *In hoc signo vinces* („С този знак ще победиш“), след което наредил на войниците си да нарисуват кръстовете на щитовете си. Победата му в битката се приписва на божествената намеса, което го вдъхновява да приеме християнството и да го узакони в Римската империя.

Битката за Константинопол през 717–718 г., когато византийците успешно отблъскват обсадата на Омейядския халифат, е едно от най-значимите сражения в историята на Византийската империя. Византийците са убедени, че спасението на свещения град е пряко следствие от божествената намеса (Theophanes Confessor, AD 284 – 813)⁸ на Божията Майка Света Богородица, след като Император Лъв III организира процесии с нейната икона на територията на града по време на обсадата му.

В по-късни времена, в другия край на света, една от най-значимите битки в историята на ацтеките (описана в „Кодекса Мендоса“, „Кодекса Чимал Попока“, „Аналите на Тлателолко“ и пр.), е войната срещу тепанеките (1428 г.), която довежда до формирането на Тройния съюз между градовете Теночтитлан, Тескоко и Тлакопан. Тази война е водена в чест на бога Уицилопочтли, който според ацтеките е одобрил битката като свещен дълг и им дава сила да преодолеят враговете си и да утвърдят нов ред в Мезоамерика. Ацтекските воители извършват специални ритуали преди битката, за да призват бога и да получат благословията му за победа.

В по-новата история идеята за божествено участие или подкрепа в битка често се появява в религиозни и политически контексти. В много случаи водачи и армии възприемат или прокламират божествена намеса, за да мотивират войските си, да обосноват каузата си или да засилят моралната и психологическа сила на своите народи.

Един от най-известните примери за божествено участие е освобождаването на няколко френски градове – Орлеан, Пате, Реймс и др., през 1429 г. от обсадата на английските войски по време на Стогодишната война между Англия и Франция, което става с участието на младата францужойка Жана д'Арк. Тя успява да убеди френския дофин Шарл да ѝ позволи да предвож-

⁸ Теофан Изповедник е един от най-важните византийски хронисти, който описва обсадата на Константинопол от арабите. Неговият труд обхваща събитията в империята от IV до началото на IX в., като предоставя ценна информация за обстоятелствата около битката, тактиките и обстановката по време на обсадата. Теофан е особено ценен източник, защото предоставя на читателите византийската гледна точка.

да войските с твърдението, че е напътствана от Бога и няколко светци, за да помогне за освобождението на Франция от английската окупация.

Друг пример за божествена подкрепа – през 1761 г. Лахор, тогава част от Моголската империя, е обсаден от сикхите, водени от Ахмад Шах Дурани. Сикхите се обръщат за закрила към своя духовен водач Гуру Гобинд Сингх и вярват, че той бди над тях по време на обсадата, което ги мотивира да устоят на дългите и изтощителни битки срещу моголските и афганските сили, и приемат, че успехът им е доказателство за божественото покровителство.

Наполеон Бонапарт често се е смятал за предопределен и подкрепян от „божествената съдба“ в своята мисия да преобрази Европа. По време на битката при Аустерлиц (1805 г.), известна още като „Битката на тримата императори“, той използва астрономическото явление на слънчево затъмнение като „божествен знак“ за своята победа. Наполеон и неговите генерали често са твърдели, че имат подкрепата на „съдбата“ или на „висшата сила“, което е служело като стимул за армията.

По време на Американската гражданска война (1861–1865 г.) и двете страни – Съюзът (Севера) и Конфедерацията (Юга), твърдят, че имат божествената подкрепа за каузите си. Северът се бори за запазването на единната държава и за премахването на робството, което много религиозни лидери представят като *Божия воля*, а Югът вижда божествена мисия в защитата на своя начин на живот и правото на самоуправление. Президентът Ейбрахам Линкълн често разсъждава за божествената роля в конфликта и в известната си втора инаугурационна реч от 1865 г. заявява, че войната може би е начин Бог да накаже нацията за греха на робството.

Първата световна война (1914–1918 г.) също е представяна като „свещена“ или „справедлива“ от различни страни. В началото на войната пропагандните кампании на всяка от Великите сили (особено от Германия, Великобритания и Русия) изобразяват конфликта като божествено одобрено дело. Например руските войници често носят икони и религиозни символи, вярвайки, че Св. Богородица или светиите ще ги закрилят в битка срещу „враговете на вярата“. Британските пропагандисти също използват религиозни символи и цитати от Библията, за да мотивират войниците и обществото, представяйки конфликта като морална борба.

През следващата световна война, когато нацистките войски приближават Москва през 1941 г., съветското ръководство и руското православно духовенство представят защитата на града като священо дело за защита на родината. Сталин, въпреки атеистичната идеология на Съветския съюз, разрешава икони на Св. Богородица и други светци да бъдат пренасяни из Москва, за да вдъхнат вяра на войниците и жителите. Според свидетелства на войници и цивилни от онова време вярата в божественото покровителство засилва морала им и допринася за тяхната решителност в защитата на

Москва. И това не е първият случай, в който се смята, че Москва е спасена благодарение на небесното си покровителство. Почти 330 г. преди това, през 1612 г., в Смутното време, иконата на Казанската Богородица е била изнесена в града и след продължителни молитви и бдения обсадата на града от полско-литовските войски е била вдигната. Още тогава се е вярвало, че Св. Богородица е закрилица на града, и именно нейната намеса спасила Москва от разрушение.

След Втората световна война, по време на Арабско-израелската война от 1948 г. и обсадата на Йерусалим, израелските защитници вярват, че Бог е на тяхна страна в борбата за установяване на независима еврейска държава. Много израелци виждат в това събитие изпълнение на библейските пророчества за завръщането на евреите в Обетованата земя. Израелските сили успяват да защитят части от града, въпреки че са значително по-малобройни от арабските войски, което укрепва убеждението на защитниците, че тяхната кауза има божествено одобрение.

Битката за Дъен Биен Фу (1954 г.) е ознаменувана с победата на виетнамските бойци срещу френските колониални сили и е ключова за Виетнамската война за независимост и често се възприема като доказателство, че Виетнам е под закрилата на своите духове и божества. Преди битката войниците на Виет Мин масово се обръщат с молитви към своите богове и духовете на предците си, за да получат защита и подкрепа.

Друг пример от Балканите – по време на обсадата на Сараево в Босненската война (1992–1996), гражданите на града, които са от различни религиозни общности (мюсюлмани, православни и католици), се обръщат към вярата си, за да намерят утеха и сила. Много от жителите на Сараево възприемат тежката обсада като изпитание на тяхната вяра и вярват, че Бог ще ги закриля и помогне за оцеляването им. Въпреки че това не води до конкретни военни победи, вярата и религиозната подкрепа са основен източник на устойчивост и духовна сила за хората в града.

В контекста на метафизичната закрила на градове и народи тези примери показват, че и в постмодерната епоха религиозната вяра и убеждението в божествената закрила продължават да играят важна роля в битката или защитата на урбанизираните територии. В много от тези случаи вярата не само мотивира защитниците и вдъхва кураж на цивилните, но и дава смисъл на самата борба, като я възприема като част от по-висша мисия.

САКРАЛИЗАЦИЯ НА ГРАДСКОТО ПРОСТРАНСТВОТО

Въпросът, свързан със сакралното пространство и свещената география, е концепция, която разглежда връзката между пространството и религията, като изучава и обяснява защо определени места на Земята се възпри-

емат като свещени и как те се използват, почитат и организират в рамките на различни култури и религии. Тази концепция се занимава с изследването на свещените ландшафти, храмове, светилища, гробници и други религиозни обекти, които са натоварени със специално духовно значение. Категориите *свещена география* и *сакрално пространство*, колкото и да експонират феномени от един порядък, притежават различни свойства, които ги отличават, и поради изследателския дискурс в тази глава е необходимо да бъдат разгледани. Въпреки многото общи характеристики, тези категории представляват различни концепции в религиозното и културното разбиране за пространството. Свещената география е по-широко понятие и се отнася до начина, по който дадено пространство или територия се възприема като свещено на основата на митове, легенди и религиозни вярвания. Тя включва конкретни места (планини, реки, храмове и др.), които се считат за свързани с божественото или със сакрални събития. Например за мюсюлманите Мека е свещено място, за християните – Йерусалим, а за индусите – р. Ганг. Тези места имат географски реални координати и физическо присъствие. Сакралното пространство обаче може да бъде и по-абстрактно. Това е всяко пространство, което се обявява за свещено чрез ритуал или религиозен акт. То може да включва места за поклонение, храмове или дори временни ритуални зони. В същото време, сакралното пространство невинаги е обвързано с географско място, а може да бъде и временно и символично пространство, което се създава в контекста на религиозен ритуал. Основната разлика между тези категории е, че свещената география е по-структурирано и фиксирано понятие, свързано с конкретни територии и места, докато сакралното пространство може да бъде по-гъвкаво и временно, създавано от самия ритуал или духовна практика. Следователно, може да се каже, че свещената география и сакралното пространство често се припокриват, но не са идентични по значение и функция.

В домодерния свят всяко пространство, на което предстои да бъде „оживяно“, се освещава чрез определени свещенодействия. Така например освещаването на места преди строителство в древна Месопотамия отразява дълбоката връзка между религията, културата и архитектурата на региона. Тези ритуали не само осигуряват божествена благословия и защита, но също служат като начин за установяване на космическия ред и хармония в обществото. Освещаването е от съществено значение за успешното изграждане на нови сгради и градове, които са не просто физически структури, а символи на връзката между хората и боговете. Преди започване на строителство, особено на храмове, дворци или градски стени, земята и строителният проект се посвещават на определено божество, с чиято благословия ще се защити строежът. Най-често срещаните божества, на които са посвещавани тези церемонии, са *Енки* (богът на мъдростта и сладката вода), *Енлил* (богът на вятъра и въздуха), *Ищар* (богинята на любовта и

войната) и *Шамаш* (богът на слънцето и справедливостта). В древна Месопотамия са използвани заклинания и магически текстове върху глинени таблички, които са полагани в основите на сградите. Тези текстове са призвани да отблъснат злите духове и да осигурят защита от природни бедствия, войни и други злини. Заклинанията често включват призоваване на божества като *Нингурсу* (богът на войната и защитникът на градовете) и *Гула* (богинята на изцелението), за да се гарантира, че новата постройка ще бъде здрава и устойчива. Откриването на основни камъни, глинени таблички с магически текстове и амулети в основите на храмове и дворци в градове, като Вавилон и Ниневия, е доказателство за ритуалите, които са провеждани преди строежа на тези структури (Hallo, Simpson, 1971).⁹ В Близкия изток (в някои части на Ирак и Сирия) и до днес съществуват традиции, запазени от древните месопотамски култове, които все още оказват влияние върху съвременните практики за освещаване на земя.

Освещаването на пространството е религиозна и духовна практика, която има за цел да трансформира дадено място в свещено, благословено или защитено от зли влияния и която се среща в различни религии и култури по света и често включва ритуали, молитви и използването на свещени предмети или вещества. Освещаването може да се прилага както на новопостроени обекти, така и на вече съществуващи места, които трябва да бъдат духовно пречистени или укрепени. Ритуалите за освещаване варират в зависимост от религията и културата. Така например в християнството освещаването на църкви, домове, градски стени и други места често се извършва от свещеник. В православие и католицизма обредът може да включва кръстно знамение, молитви за благословия и поръсване на мястото със светена вода. При освещаване на нова църква се извършва специална литургия, а олтарът се помазва със свето миро.

В ислямската традиция, преди започване на строителство, често се извършва *дуа* (молитва) с цел да се поиска благословия от Аллах за успешното завършване на строежа и за защита от всякакви зли сили или нещастия. Обичайно е да се рецитират аяти от Корана, особено „*Аят ал-Курси*“ (Сура 2:255), който е известен със своите защитни свойства. В някои случаи може да се използва и *замзам* (светена вода), донесена от свещения кладенец в Мека, за пръскане на земята, където ще се строи, с цел да се пречисти и благослови мястото. В определени региони, особено в селските, е прието да се прави ритуалът *курбан* (Ид ал-Адха), чиято основна цел е по-скоро

⁹ Този труд предоставя контекстуален анализ на историята и културата на древния Близък изток, вкл. обичаи и ритуали, свързани с градоустройството и религиозните практики.

духовна – изразяване на покорност към Аллах и стремеж към неговото благоволение. Въпреки това, в някои ислямски културни традиции се смята, че вярващите могат да привлекат Божията милост и благословия над себе си и своето семейство, което може да ги предпази от нещастия и трудности. Основният акцент обаче при курбана остава духовното пречистване, милосърдието и споделянето с другите, особено с бедните.

В будизма освещаването на храмове или жилища може да включва молитви, песно-пения и поставяне на статуи на Буда или други свещени символи. В шинтоизма (Япония) освещаването на ново място, като дом или храм, се извършва чрез церемония, наречена *Джичинсай*, включваща поднасяне на на саке и храна, молитви към *ками* (духовете) както за защита и благословия, така и за успокоение на духовете на земята *чикушин* (Sokuo, Wooddart, 2011).¹⁰

В индуизма освещаването на храмове, домове или полета може да включва ритуали с огън (*агни*) и поръсване с свещена вода (*ганга джал*). Брахманите извършват *хаван* (жертвоприношение с огън), рецитират манти и освещават мястото с кумкум и ориз.

В много традиционни култури по света шамани или духовни водачи извършват ритуали за освещаване на свещени места в природата (сакрална география) – планини, гори или реки, често включващи приношения, молитви и танци, за да се умиловат духовете на мястото. Свещени символи като кръстове, икони, статуи на божества или амулети също се използват за обозначаване на мястото като свещено и защитено.

Освещаването преди строеж има за цел и да хармонизира енергиите на мястото. В практики като Фън Шуй в Китай или Васту Шафра в Индия се вярва, че всяко място има определени енергийни характеристики, които могат да бъдат благоприятни или неблагоприятни за строителство. Ритуалите за освещаване помагат за балансирането на тези енергии, така че пространството или новата сграда да бъде в съответствие с природните и космическите сили. В някои култури изборът на подходящо време за започване на строителството също е от критично значение. Например в китайската култура денят и часът за началото на строителство могат да бъдат избрани въз основа на китайския лунен календар и астрологията, за да се осигури максимална благословия и късмет.

Освещаването на пространството преди строителство в Африка е дълбоко свързано с традиционните вярвания и религии, които придават голя-

¹⁰ В книгата се разглеждат: основните ритуали и обреди на шинтоизма; как шинтоизмът насърчава морални и етични принципи като почит към предците, уважение към традициите, както и чувството за обществена отговорност; постигането на чистота и хармония както във физическия, така и в духовния свят.

мо значение на духовете на земята, предците и природните сили. В някои африкански култури мястото, което ще бъде застроено, се маркира със свещени символи или предмети, за да се гарантира, че новият дом или сграда ще бъде благословен и защитен от зли сили. В традициите на народа Йоруба (Нигерия) се провежда ритуал, наречен *етуту*, чиято цел е умилостивяване на духовете на земята. Народът Зулу, преди строителството на нов дом, извършва ритуал за консултация с предците, като духовният водач или главата на семейството отправя молитви към тях, за да осигури подкрепата и защитата им. В традициите на Ашанти (Гана) се извършва ритуалът *асафу* за умилостивяване на земята, включващ жертвоприношения и молитви към духовете на предците и земята. Такива традиции съществуват в Кения и Танзания, където народът масаите провеждат ритуал, при който главата на домакинството или шаманът (*лалайо*) благославя земята и отбелязва мястото, където ще бъде издигната новата структура. При народа Догон (Мали) тези традиции често включват изработването на символични рисунки и фигури в пръстта, както и приношения на храна и напитки. За близо трите хиляди африкански народи (племена) сакрализацията на пространството е практика, която отразява дълбокото уважение към земята, предците и духовете. Тази практика е важен начин за създаване на хармония между хората и техния свят, като гарантира успех и защита на новите градежи (Mbiti, 1990).¹¹

Ритуалите за освещаване не само служат за духовна и физическа защита, но и укрепват социалните връзки и културната идентичност на общностите, които ги практикуват. Независимо дали се строи храм, сграда, градски стени и пр., освещаването на пространството преди строителство е многопластова и древна практика, която и до днес продължава да играе важна роля в различни култури и религии по света. Освен че служи за духовна защита и небесна благословия, тази практика притежава и изключително важно социално, културно и психологическо значение.

БОГОВЕ, ЦАРЕ И ГРАДОВЕ

Метафизичният фактор в древната урбаногенеза не е едномерно явление. Сложни процеси и взаимоотношения са преплетени в този дълбок и многопластов феномен. Небесни сили, царе и жреци, народи, земи и реки, ритуали, обичаи, интереси и манипулации се крият в основите на процеси-

¹¹ Този класически труд предоставя цялостен преглед на религиозните вярвания и практики в различни африкански култури.

те, свързани с градостроителството, и то не само в древните култури, но и през цялата история на човека.

Основните теории, които са в научно обръщение на този етап от развитието на цивилизацията, ясно формулират началната географска и темпорална рамка на урбаногенезата. Когато говорим за урбаногенеза, митология и религиозна система, несъмнено началото е поставено в Древна Месопотамия (на този етап това е общоприетата научна теория), между двете реки Тигър¹² и Ефрат¹³ – люлката на човешката цивилизация. Около 3800 г. пр. Хр., в Междуречието, *Homo sapiens*, изгражда градска цивилизация, невиджана до онзи момент. *Това не само била първата цивилизация в истинския смисъл на думата. Това била изключително мащабна цивилизация, в много отношения по-развита от другите древни култури след нея. Това несъмнено е цивилизацията, върху която се основава нашата* (Сичин, 2002: 5-6).

От 1877 г., когато френски археолози започват първите системни научни разкопки в Междуречието, до днес, въпреки набрания емпиричен материал и изобилието от археологически находки, загадката за това кои са шумерите, откъде са дошли, как и защо се е появила тяхната цивилизация, продължава да поражда много въпроси и спекулации. Въпреки строгото поддържане към ортодоксалните научни теории, свързани с урбаногенезата в Древен Шумер, един основен въпрос продължава да занимава умовете на изследователи и научни среди най-вече поради това, че появата на тази цивилизация била внезапна, неочаквана и ненадейна: Х. Франкфорт („Тел Укаир“) я определя като *удивителна*; Пиер Амиет („Елам“) я счита за *необикновена*; А. Паро („Шумер“) я охарактеризира като *огън, който внезапно запалтял*; Лио Опенхайм („Древна Месопотамия“) акцентира върху „поразително краткия период“, за който възникнала тази цивилизация; Джоузеф Камбъл („Маските на бог“) стига до следния извод: *В тази малка шумерска наносна градина със смайваща ненадейност се проявява целият културен синдром, който оттогава представлява основата на всички високоразвити световни цивилизации*.¹⁴

Независимо, че основният научен вектор на настоящата статия е свързан с мета-физичните измерения на урбаногенезата, архитектурната и инженерната реализация на патесиатите¹⁵ (фиг. 1) в Древен Шумер – Ериду¹⁶,

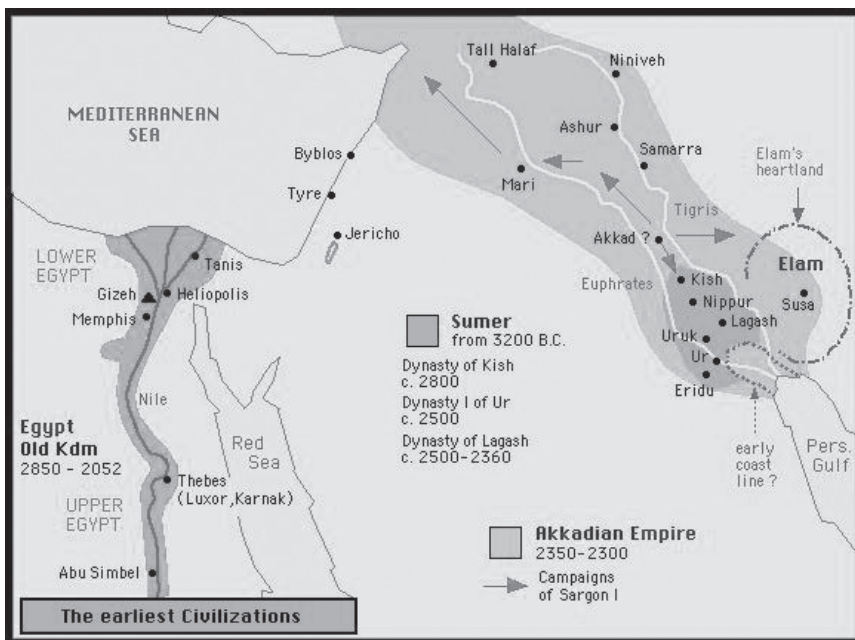
¹² По всяка вероятност оригиналното название на реката идва от шумерското название *Idigna* или *Idigina*, от (*i*)*gina*, „бягаща вода“ или „бърза река“. По-късно преминава в еламското *ti-ig-ra* и т.н.

¹³ Вероятно произлиза от акадското *purato* (широк).

¹⁴ Пак там.

¹⁵ Градове-държави.

¹⁶ В превод от шумерски вероятно означава „добър град“.

Фиг. 1. Патесиатите в Древен Шумер
(източник: [https://laval.blog/bg/history](https://laval.blog.bg/history))

Ур¹⁷, Урук¹⁸, Лагаш¹⁹, Киш²⁰, Шуруппак²¹ и пр., будят с основание както възхищение, така и много сериозни въпроси относно само-личността на строителите на тези градове, както по-рано се отбеляза в статията.

Целият натрупан досега почти 150-годишен емпиричен материал от всички археологически обекти в региона убедително говорят едно – хората, които са изградили тези градове, притежавали почти съвременен опит и способности в градостроителството. Увереността и мисълта, с която са изградени тези градове, както и мащабите на строежите, говорят повече

¹⁷ На шумерски „урум“ – неизв. значение, наричан градът на образованите търговци.

¹⁸ На шумерски произн. „унуг“, неизв. значение. Според научните хипотези първата столица на шумерите, първото оградено поселение и първият град в познатата човешка история, тук се появява и писмеността.

¹⁹ В превод „съкровищница“.

²⁰ Градът, в който е съставен първият в историята на човека исторически документ. Най-северният град на Южна Месопотамия.

²¹ Зърнохранилището на Древния Шумер. Съвързва се с историята за потопа и спасението на Праведника.

за рутинни и усъвършенствани строителни умения, отколкото за аматьорско строителство. Въпреки мълчанието на научните среди по този важен въпрос, несъмнено строителите са били добре запознати със сложните математически и инженерни изчисления, с безспорни астрономически познания, познаване и умело използване на всички необходими строителни материали, физични и химични закони и т.н. Древните шумери развиват своята цивилизация около 4-то хилядолетие пр. Хр., като най-ранните археологически доказателства за тяхната култура и религиозни практики датират от около 3500 г. пр. Хр. Това включва находки като храмове, клинописни таблички и артефакти, свързани с култове към различни боговете. Шумерската религиозна система и пантеонът на техните богове са формирани и еволюирали през това време, като техните най-ранни писмени документи и митологични текстове (като например Епоса за Гилгамеш) датират от 3-то хилядолетие пр. Хр. Тези текстове са сред първите записани литературни произведения в света и дават представа за религиозните вярвания и ритуали на шумерите. С други думи, култът към боговете на Шумер започва да се формира и става достъпен за археолозите и историците приблизително след 3500 г. пр. Хр. Пантеонът на древния Шумер е един от най-старите известни религиозни системи в историята. Той се състои от множество богове, всеки от които има свои специфични роли и характеристики. В Шумер всеки голям град имал свой патронен бог (или богиня), който се смятал за основен защитник и покровител на града.

Акцентът в текста върху шумерските богове, царе и градове, е съвсем естествен подход, породен от изследователския дискурс, разглеждащ процесите, свързани с началото на урбаногенезата. Текстът не се ограничава само с изследването на този регион от планетата, наситен със сакрална география. Въпреки темпорално-пространствените дистанции между различните исторически цивилизации от древния свят, съществуват идентични метафизични процеси, които пряко касаят урбаногенезата независимо от хронотопа. Това поражда необходимостта изследователската оптика да се насочи и към други географски региони на Земята – древен Китай, Япония, Мезоамерика, Евразия, Балканите и пр.

За да се осветлят сложните взаимоотношения между боговете и хората, както и тяхната роля в процеса на урбаногенезата, е необходимо да се разкрият специфичните роли, които всеки бог играе в религиозния и социалния живот на древните цивилизации. Така например Ан (Ану) е Богът на небето, покровител на град Урук – един от най-старите в древен Шумер, върховният бог в шумерския пантеон, смятан за баща на всички богове, олицетворява небето и е свързан с властта и царството. Следващият е Енки (Еа) – Бог на водата, мъдростта и магията, покровител на град Ериду, богът на подземните води и мъдростта, известен със своята интелигентност и способности да решава проблеми, създател на хората и техен защитник.

Енлил е Бог на въздуха и земята – покровител на Нипур, един от най-могъщите богове в шумерския пантеон, който управлява земята и въздуха и е свързан със съдбата и управлението на света. Нипур, където е разположен неговият храм Екур, е религиозният център на Шумер. Инана (Ишар) е Богинята на любовта, плодородието и войната, една от най-почитаните богини в Шумер, покровителка е на Урук, където нейният храм, известен като Еана, е сред най-важните религиозни обекти. Нанна (Син), наричан още „светлоносителят“, или „носителят на светлина“, е Богът на луната и мъдростта, патрон и покровител на град Ур, играе важна роля в определянето на времето и календара. Уту (Шамаш) е Богът на слънцето и справедливостта, покровителстващ градовете Ларса и Сипар, където са построени неговите храмове, свързан е също така с ясновидството и пророчествата. Нинурта (син на Енлил) – Богът на войната, земеделието и лова, покровител на Лагаш и Нипур. Нинхурсаг (Ма-ма или Нинту) – Богинята-майка, богинята на планините, земята и плодородието, е покровителка на град Кеш и е смятана за защитница на човечеството. Думузи (Тамуз, съпруг на Инана) е Богът на плодородието и пастирите. Нергал – Богът на подземния свят и войната, е почитан като покровител на град Кута. Ерешкигал е сестра на Богинята Инана и е Богинята на подземния свят. Градовете-държави в Шумер са силно свързани със своите покровители и всяка една от тези божествени фигури е централна за култа и идентичността на града, който я почита, и затова в основата на метафичната концепция като една от водещите фактори в древната урбаногенеза е идеята за активното божественото участие в процесите на планиране и строителство на градовете-държави и то не само в Древен Шумер, но и в: Акадската империя (ок. 2334–2154 г. пр. Хр.); Третата династия на Ур (ок. 2112–2004 г. пр. Хр.); Вавилонското царство (ок. 1894–539 г. пр. Хр.); Асирийското царство (ок. 2500–609 г. пр. Хр.); Нововавилонското царство (ок. 626–539 г. пр. Хр.); Персийската империя (ок. 550–330 г. пр. Хр.) и пр.

В една древна стела (фиг. 2) Шумеро-Акадският цар Ур-Наму (Ур-Намму), царувал в периода между 2112 и 2095 г. пр. Хр. – основател на Третата династия на Ур, или Неошумерската империя, е изобразен пред своя бог Син²², който му нарежда в негова чест да се построи храм (зикурат), като дава подробни указания, ведно с тръстика за мерене и навито въже. Ур-Наму е издателят на един от най-ранните кодекси със закони, наречен Кодексът на Ур-Наму, и е известен и с мащабното строителство. След из-

²² Още Сън, Суен и Нанна – шумерски бог на Луната, родителите му са божествата Енлил и Нинлил. По негова заповед се основава древният Ур, чийто покровител е. Шумерското му име е Нанна – „носещият светлина“.

Фиг. 2. Фрагмент от стелата, намерена в Ур, Междуречието (дн. Ирак), в която цар Ур-Наму получава заповед за построяване на зикурата в Ур от лунния бог Син – „носещият светлина“ (стелата е изложена в историческия музей в Багдат)

граждането на храма самият Бог Син го освещава и поема покровителството над целия град Ур.

Подобно на Ур-Наму, Гудея владетелят (енси) на града-държава Лагаш в южна Месопотамия, царувал през периода около 2144–2124 г. пр. Хр., получава инструкции от бог Нингирсу, който се появява като видение – мъж, сияещ като небето, придружен от богиня и бог с плоча от от скъпоценен камък, която съдържа план на храм (Сичин, 2002: 29).

Почти деветстотин години след Гудея Мойсей се изкачва на планината Хорив²³, на връх Синай, където Бог му дава заповед: „И да ми направят светилище, за да обитавам между тях“ (Библия, Изх. 25:), както и пълни наставления за построяване на скиния. Изградената скиния, известна и като „Шатрата на събранието“, чиято структура и дизайн са подробно описани в Библията, играе много важна роля в еврейската традиция и се явява мобилен храм, подвижен axis mundi, който служи като център на поклонение-

²³ Според някои библейски тълкуватели, планината е Хорив, а връхът е Синай, според други, двете наименования обозначават едно и също място.

ние за израилтяните по време на тяхното четиридесетгодишно странстване през Синайската пустиня и катоос, която свързва небето и земята. Разделена на три основни части: външен двор, Светая и Светая Светих, където всъщност се е пазел Ковчегът на завета, скинията олицетворява микрокосмоса на Вселената, а Светая Светих представлява небесното царство. С божествения си произход скинията се явява и първообраз и предвестник на бъдещите храмове в Йерусалим, които ще бъдат изградени като фиксиран „axis mundi“ на земята. Според библейските учени строежът на Соломоновия храм (*Бейт хаМикдаш*), известен още като Първият Храм в Йерусалим, започва около 966 г. пр. Хр., след като Господ „дарява с мъдрост“ цар Соломон, отбелязано също в Библията (Трета книга на глава 6). Този храм е главна фокусна точка на юдаизма, първият неподвижен axis mundi на израелтяните, връзката им с техния Бог Яхве. Самият град Йерусалим също се счита за център на света, от който се излъчва божествена светлина и справедливост към всички народи. Храмът е разрушен от вавилонците през 586 г. пр. Хр.

Интерес представлява различното тълкуване на събитията около получаването на наставленията за изграждането на Втория Храм: *Пророк Езекиил получил изключително детайлни планове за Втория храм във „видения Божи“ от „мъж, който изглеждаше като светла мед, а в ръка му ленена връв и тръст за мерене“* (Сичин, 2002: 28-29). Видението на Езекиил, случило се около 573 г. пр.н.е. по време на изгнанието на израелтяните във Вавилон, обаче не е било реализирано буквално, а по-скоро остава като теологически и символичен образ на бъдещото възстановление на Израил и връщането на Божието присъствие сред народа му. Представено по този начин, без съмнение се разрушава целостта на историческия поток, като се внася полисемия в един от най-значимите исторически моменти в Близкия Изток, които определят бъдещата съдба не само на концентрираните в него царства, племена и народи, философски и религиозни доктрини, но формира и фундамента на един все още нероден до онзи момент бъдещ световен ред.

Докато в Шумер и Акад се е вярвало, че градовете са основани от богове или че техните управници са избрани от боговете, в Древен Египет фараоните са разглеждани като живи богове и затова столиците на Египет като Мемфис и Тива имали божествен произход и благословия. Храмовете и гробниците в тези градове също символизирали връзката между фараона и боговете. В гръцките полиси, като Атина и Спарта, се е вярвало, че техните основатели са били богове или полубогове. Древните римляни вярвали, че Рим е основан от Ромул и Рем, които били синове на бог Марс и следователно имали божествен произход. Това допринасяло за легитимацията на римската власт и религия. В древна Индия градове като Варанаси били смятани за свещени и с божествен произход, често свързвани с богове като

Шива. Ведическите текстове също споменават градове, които са създадени от богове или са техни обиталища.

В Древен Китай градовете са считани за божествено установени. Според китайската традиция първите градове са създадени от легендарни императори, например Хуанди (Жълтият император), които имали небесен мандат. В III в. пр. Хр. Цин Шъхуан – първият император на обединен Китай, също вярвал, че е получил божественото право да управлява и укрепва Китай. Известен е с изграждането на Великата китайска стена и гробницата с теракотените войници, символизиращи неговата власт, подкрепена от боговете (Loewe, Twitchett, 1986). Император У от династия Хан (II в. пр. Хр.) започва мащабни строителни дейности, включващи изграждането на градове, храмове и дворци с идеята да покаже връзката си с божествения ред.

В мезоамериканските цивилизации на майте и ацтеките се е вярвало, че градовете им са основани от богове или че са центрове на света (*axis mundi*). Така например Теотиуакан бил смятан за място, където боговете се събрали, за да създадат света. В персийската традиция градовете като Персеполис били изградени като символи на божествено управление. Ахеменидските царе се смятали за избрани от боговете, а столиците им били визуални символи на тази небесна оторизация.

Съществуват определени универсални закономерности в урбаногенезата, касаещи нейната метафизична част, свързана с владетели, царе и жреци, които получават директни божествени заповеди или наставления за строежи на храмове и градове. Така например в древните текстове се споменава, че боговете упълномощили Саргон Велики (XXIV в. пр.н.е.) – основателят на Акадското царство, да установи нов ред и да построи велики градове, както и да укрепи столицата Акад (Crawford, 2004), (Kramer, 1963). Хамурапи (XVIII в. пр.н.е.) – цар на Старовавилонското царство, който се представя като „пастир на народа“, избран от боговете да осигури правосъдие и благополучие, и известен със своя законен кодекс, твърди, че е получил божествено вдъхновение от бог Мардук, върховния бог на Вавилон, да построи храмове и да укрепи градовете в своето царство. Същият бог векове по-късно вдъхновява и Навуходоносор II (VI в. пр.н.е.) – цар на Вавилон, да възстанови Вавилон и построи прочутите Висящи градини. Във възпоменателни надписи царят споменава, че бог Мардук го напътства да възстанови и храма Есагила и да направи Вавилон център на света.

Рамзес II (XIII в. пр. Хр.) – един от най-значимите фараони на Древен Египет, твърди, че боговете Амон и Ра са му заповядали да изгради множество храмове в тяхна чест, един от които е в Абу Симбел. Тук е необходимо да се отбележи интересният факт, който често остава встрани от изследователския фокус, а именно – произходът на самата дума *фараон*. Терминът *фараон* е съставен от две египетски думи: *per* и *aa*, или *per'aa*, което означава *голям, велик дом, дворец*. Отново идеята за градеж, скрита

в думата *per'aa*, която започва да се използва метонимично за египетския цар по времето на Новото царство. Думата преминава през много езици, като на древногръцки е станала „φαραώ“ (*pharao*), по-късно в латинския – „*pharaoh*“, откъдето се разпространява по света и достига до модерната епоха. По този начин съвременната дума *фараон* носи скрита в себе си идеята за *големия строеж* – *големия, великия дом*, повече като метафизичен принцип на обемаш, духовен дом и по-малко за идентифициране на институцията и властта на Боговете и техните преки наследници – фараоните на Древен Египет. Оттук може да се търси препратка и към израза „Дом“ (на немски „*Dom*“, на италиански „*Diomo*“, на испански „*Domo*“ и т.н.), който се използва в Западна Европа за название на главни катедрали и църковни сгради. Води началото си от латинската дума „*domus*“, която означава „дом“ или „къща“. В религиозен контекст под „*Domus*“ се разбира „Божий дом“ (*Domus Dei*). Оттук в подходящ херменевтичен порядък може да се търси и определена връзка между *per'aa* (Великия дом) = *фараон*, и *Dom*, *Domus* = Божий Дом. Древните египтяни са считали фараона не само за наследник на Боговете, но и за *Божий дом*, живият носител, вместилище на самия Бог.

Темата за божественото вдъхновение съществува и векове по-късно. Цар Кир Велики (VI в. пр. Хр.), споменат в Библията като „помазаник на Господа“, твърди, че е наставляван от боговете си (или от Бога на Израил), за да възстановява Йерусалимския храм. Той издава указ, който позволява на юдеите да се върнат в Йерусалим и да възстановят храма си (Hallo, Simpson, 1997).

Значително по-късно, когато Мехмед II Завоевателяят превзема Константинопол и слага окончателния край на хилядолетната Римска империя, което е важен и повратен момент в световната история – краят на Средновековието и началото на новата епоха, в другия край на света Пачакути (1418–1471), деветият Сапа Инка на империята на инките, вярва, че е избран от Бога на слънцето Инти, за да разшири и укрепим империята. Името на Пачакути (Пачакутек) се свързва със строителството на Мачу Пикчу – величествен град, построен високо в Андите. Смятан за негов собствен кралски комплекс или храм-светилище, този град се отличава с невероятни архитектурни постижения, които включват земеделски тераси, храмове, дворци, жилищни сгради, отбранителни съоръжения и пр. Мачу Пикчу остава ненадминат шедьовър, символ на архитектурната и инженерната мисъл на инките, оставил дълбоки следи в културата и историята на Южна Америка. Пачакути – създателят на империята Тауантинсуйу²⁴, не само

²⁴ Империята *Tawantinsuyu* (от ез. кечуа „Четирите района“) е най-голямата и могъща империя в Доколумбова Америка.

провежда няколко успешни военни кампании, които значително разширяват териториално империята, включвайки земи от днешните Перу, Боливия, Еквадор, Чили и части от Аржентина, но и полага основите за изграждането на централизирана и организирана държава. Избраникът на Бог Инти се заема и с разширяването и преобразяването на столицата Куско, като я превръща в център на инкската култура и политика. Реорганизира контурите на града във формата на пума – тотем и свещено животно за инките, което играе важна роля в митологията и космологията им, символизира силата и властта в света на живите. Виракоча – върховният бог – кретор при инките, приемал понякога формата на пума. Друг забележителен строеж на Пачакути (завършен от неговите наследници) е отбранителната крепост Саксайуаман (Sacsayhuamán). Той е изграден от огромни каменни блокове, част от които тежат над 100 t. Блоковете са толкова прецизно съединени без хоросан, че между тях не може да се пъхне дори игла, и са нарязани и оформени толкова перфектно, че почти петстотин години издържат на високата сеизмичност на региона. Според някои учени крепостта е имала и духовно-религиозно значение – място за церемонии и ритуали, свързани с култа към различните богове, като например фестивалът Инти Райми, посветен на бога на слънцето Инти и се отбелязван на деня на зимното слънцестоене. Несъмнено Саксайуаман и Кориқанча – храмът на Слънцето в Куско, са били *axis mundi* за древните инки, връзката им с небесните, земните и подземните покровители. Митологията и религията на инките са били силно свързани с природните сили, небесните тела и земеделието. Всичките им богове олицетворяват силите, които управляват живота инките: Инти – Богът на слънцето; Пачамама – Богинята на земята; Виракоча – Богът-създател; Мама Кия – Богинята на луната; Ильяпа – Богът на гръмотевиците и бурите; Кончирока – Богът на ветровете; Мама Коча – Богинята на водата и морето; Супай – Богът на смъртта и подземния свят; Капак – Богът на войната, и Мама Сара – Богинята на царицата. Инките почитали тези божества чрез ритуали и жертвоприношения²⁵ в храмовете, които свидетелстват за тяхната дълбока духовност и връзка с околния свят (Guaman Poma de Ayala, 1615; Reinhard, 2006).

При управлението на Пачакути инките значително разширяват пътната си система, наречена Капак Нян, която свързва различните части на империята и улеснява транспортирането както на стоки и хора, така и ефективно

²⁵ Повечето жертвоприношения при инките (за разлика от ацтеките) били на животни (лами и алпаки). Човешки жертвоприношения (най-известен е Капакоча) се принасяли при коронацията на нов император, природни бедствия – земетресения, суши и пр., знаменателни астрономически събития, като слънчево или лунно затъмнение, или за осигуряване на добри реколти и защита на народа от бедствия.

използвана по време на военни действия. Създават се напоителни системи и терасовидни конструкции, които се използват за земеделие в трудно достъпните планински райони, а чрез сложната система от акведукти и канали народът на инките успява да увеличи значително производството на храни – задължително условие за разширяването и успеха на империята.

Монтесума II (или Монтесума II Шокойоцин) е последният законен император на ацтеките, управлявал от 1502 до 1520 г. Ацтеките вярвали, че техните лидери имат божествено одобрение и са избрани да управляват от името на боговете. Монтесума II е известен както с военно-политическото си управление, така и със мащабната си строителна дейност в столицата на ацтекската империя — Теночтитлан. Строителната му дейност и проекти са част от неговата амбиция да утвърди могъществото и престижа на империята. Той е известен и с това, че царуването му е белязано от драматично събитие – инвазията на испанската Конкиста, водена от Ернан Кортес, и края на империята на ацтеките. Монтесума II преди да се възкачи на императорския стол е бил свещеник и военачалник, извършващ важни религиозни ритуали, включително и човешки жертвоприношения, с цел умилостивяване на боговете и осигуряване на просперитет на народа. Един от най-значимите строителни дейности на Монтесума II е свързан с разширяването и реконструкцията на главния храм на ацтеките четиридесет и пет метровата пирамидална структура *Templo Mayor*. Този храм е религиозното и културно сърце на Теночтитлан, истински *axis mundi*. Храмът е построен в чест на божествата Хуитцилопочтли – Богът на войната, и на Тлалок – Богът на дъжда и земеделието. Този проект се счита за върховно постижение в религиозната архитектура на ацтеките. Ведно с разширяването на водоснабдителните системи, Монтесума II подпомага и развитието на *чинампасите* – уникални системи за земеделие около Теночтитлан. Това е характерен и оригинален метод за отглеждане на различни култури върху изкуствени острови, изградени в плитките води на езерото. Строежите и реконструкциите, осъществени от Монтесума II, са израз не само на амбицията му да утвърди Теночтитлан като могъщ център на ацтекската империя, но и да подобри градската инфраструктура, както и утвърди и засили религиозния живот на населението.

Развитието на ранните сложни общества в централните мексикански планини довежда до формирането на безпрецедентни по своите мащаби урбанизационни процеси. Теотиукан и Теночтитлан са легендарни и мистични градове, с многолюдни сложни общества, с население между 150 000 и 200 000 души, вплетени в строго йерархични обществени структури, контролирани от владетели-жреци, избрани от строги богове, които често изискват и човешки жертвоприношения. Регионът, който два пъти служи като сърцевина на гъсто населени градове и цивилизации, все още крие много от своите тайни, свързани както с материалната урбаногенеза, така и

с метафизичното ядро, консолидиращо в себе си, божествени превъплъщения, жестоки владетели, мито-религиозни комплекси, чиято кулминационна точка е не само човешкото жертвориношение, но и реално съществуващият канибализмът (Sugiyama, 2012: 215-229).

Концепцията за божествения произход на градовете е универсална метафизична дотрина, която се споделя в много древни цивилизации по света. Идеята, че градовете са създадени или благословени от богове, е основополагаща в древния свят, което е важно условие за легитимирането на властта и значението на градовете като центрове на религиозен, политически и културен живот. Независимо от урбанистичния хронотоп, връзките между религията и градската среда в различните култури и исторически периоди са изключително сложни феномени. Една от основните концепции в тази насока е, че религията играе ключова роля в оформянето и поддържането на социалната структура и културната идентичност на градовете. Религията не само присъства в градските пространства, но често е в центъра на тяхното създаване и функциониране. Така например: Йерусалим, Израел, е един от най-старите и важни градове за три основни религии: юдаизъм, християнство и ислям. Той има многовековно значение и за трите вероизповедания. Мека, Саудитска Арабия – Светият град за исляма и родното място на пророка Мохамед, ежегодно е посещаван милиони мюсюлмани от по време на хадж. Ватикан, Рим (Италия) – Дом на католическата църква и седалище на папата, е град-държава, основан около центъра на католицизма. Варанаси, Индия, е един от най-свещените градове в индуизма, разположен на р. Ганг, за който се смята, че животът и смъртта в него носят освобождение (мокша). Лхаса, Тибет (Китай), е исторически религиозен център на тибетския будизъм, дом на много манастири и на двореца Потала – резиденцията на Далай Лама до 1959 г. Солт Лейк Сити, САЩ, е основан от последователите на Църквата на Исус Христос на светиите от последните дни (мормони) под ръководството на Бригам Йънг и е център на мормонската вяра. Амритсар, Индия, основан от четвъртия сикхски гуру Рам Дас, е дом на Златния храм, който е най-свещеното място за сикхите. Сантиаго де Компостела, Испания, където се намира гробът на свети Яков и който е място на поклонение за християни, днес е крайната точка на известния поклоннически маршрут Камино де Сантяго.

Въпреки хилядолетията, социокултурните, политическите и технологичните революции, градовете често продължават да се възприемат като сакрални пространства, където боговете „идват“ чрез храмове, ритуали и религиозни събития. Религиозните традиции и практики се адаптират и трансформират в контекста на градската среда. Градовете служат като сцени за религиозни церемонии, фестивали и публични изяви, които утвърждават религиозната идентичност на техните жители. Не само в исторически аспект, но и в постмодерната епоха религията и политическата

власт често са преплетени в градските контексти, като религиозните институции и лидери играят важна роля в управлението и легитимирането на властта. Градовете и днес са пространства на религиозно многообразие, където различни религиозни групи и традиции съжителстват и взаимодействат. Това взаимодействие може да доведе както до конфликти, така и до синкретизъм и културно обогатяване. Много често царете в древността заявяват, че са получили божествено вдъхновение или заповеди да строят храмове и градове. Отвъд популярния мито-религиозен наратив съществуват и други важни причини – чисто политически, заради които владетелите манипулират масите. Тези твърдения служат както за укрепване на тяхната власт и легитимност, така и за утвърждаване на връзката между земната и божествената власт. Заявяването, че царят е получил заповед от бог да строи храмове и градове, му предоставя божествена санкция за управлението му. Това легитимира неговата власт пред поданиците и го утвърждава като избранник на боговете. В много култури се е вярвало, че царете управляват по волята на боговете, и че самата им власт е свещена. Такава връзка прави бунта срещу царя не само политическо, но и религиозно престъпление. Древните царе често се представяли като пратеници на боговете, което *ad hoc* им отрежда ролята на медиатори между боговете и хората. Като строители на градове и храмове по божествена заповед, те се утвърждават и като връзка между небесния и земния свят, което укрепва авторитета им на водачи с възможности да осигурят божествена благосклонност и защита за своите народи. Строителството на храмове и градове е начин както за централизация на властта, така и за консолидация на териториите под управлението на царя. Изграждайки тези структури, царете създават символични и физически центрове на своите държави, които укрепват тяхното господство и създават усещане за единство и стабилност. Заявявайки, че строителството е по божествена заповед, те демонстрират и своята преданост към боговете и по този начин в очите на поданиците такъв цар е благочестив и заслужава тяхното уважение и лоялност. Сакралните топове, посветени на боговете, стават центрове на култа и религиозния живот, което укрепва връзката между царя и духовенството. Както и самият Йоан Златоуст, споменат в началото на статията, поданиците вярвали, че храмове и градовете, построени по божествена заповед, са под специалната защита на боговете. Това осигурява не само духовна, но и материална сигурност за царството, тъй като се вярва, че боговете ще благославят и защитават тези структури и хората, които живеят около тях. Друг важен политически момент е, че чрез построяването на храмове по божествена заповед, царете си осигуряват контрол над религиозните институции и духовенството. Това не само укрепва тяхната светска власт, но и им дава огромно предимство и в духовната сфера, където те могат да определят какви религиозни практики и вярвания ще бъдат доминиращи в тяхната държава.

Когато царете заявяват, че боговете са им заповядали да строят храмове и градове, те могат да мотивират своите поданици да участват в тези проекти с чувство на свещен дълг. Това е мощен начин да се мобилизира населението и да се създаде усещане за обща цел и духовно единство.

Чрез съчетаването на религиозните вярвания с политическата власт, владетелите не само са изграждали и укрепвали своите империи, но и са използвали свещени символи и божества, за да оправдаят правото си на управление. Взаимодействието между религиозните вярвания и политическата власт е било основополагащ фактор за изграждането и развитието на големите древни цивилизации. Градовете не са били просто населени места, а центрове на духовна и политическа власт, в които се е съсредоточавала културната и религиозната идентичност на обществото. Владетелите често са били не само политически лидери, но и свещени фигури, символи на връзката между земния и божествения свят, които чрез своите действия и строителни проекти са засилвали усещането за стабилност и ред. Древният град е символичният център на света, онзи сакрален топос, който чрез своето метафизично ядро въвежда космическия порядък сред тленното земно съществуване, чрез който актът древният човекът отхвърля едномерното, профанно битие и заживява изправен във вертикалното измерение, като мост и пратеник на боговете сред хаоса на света. Древният град става не просто сбор от сгради и улици, а жива връзка, която свързва небето и земята и дава на човека смисъл и принадлежност в един по-висш порядък. Тук земното съществуване се преобразява – профанното битие отстъпва място на сакралното, където животът придобива дълбочина и значимост. Чрез своята структура и ритуали градът символизира световния ред, реда на боговете, който обединява небесното и земното, материалното и духовното. Древният човек възприема града като отражение на небесния свят, модел на космоса, в който всяка постройка, храм и път са част от хармонично устроения божествен замисъл. Тази сакрална връзка му предоставя опора и сигурност пред лицето на необятния и често враждебен свят, превръщайки го в еманация на божествените сили и пазител на техните закони. В този свещен топос, животът придобива стойност, а човекът се чувства съпричастен на нещо по-голямо и вечно – на самата вселена, на космическия порядък, в който всяка частица има своето място и роля.

Благодарности

Изследването е проведено в рамките на проект: № КП-06-Н65/7 от 12.12.2022 г. – „Пространствени модели на ромските гетоизирани градски структури в България“

ЛИТЕРАТУРА

- Елиаде, М.** 1998. Сакралното и профанното. Изд. „Хемус“ – София, с. 5-6. / Eliade, M. 1998. The Sacred and the Profane. Ed. “Nemus” - Sofia, pp. 5-6.
- Топалилов, И.** 2019. Върху един аспект от топосната литургия в Константинопол през IV век. – В: Юбилеен сборник в чест на 70-годишнината на проф. д.и.н. Ив. Йорданов. Научен център по византинистика, с. 465-481; / Topalilov, I. 2019. On an aspect of the Topos Liturgy in Constantinople in the 4th century. – In: Jubilee collection in honor of the 70th anniversary of prof. Iv. Yordanov. Scientific Center for Byzantine Studies, p. 465-481;
- Сичин, З.** 2002. Дванадесетата планета. Изд. „Бард“ – София, с. 44./ Sitchin, Z. 2002. The Twelfth Planet. Ed. “Bard” - Sofia, p. 44
- *** **Библия.** 1993. Изд. Св. Синод на БПЦ – София./ **Bible.** 1993. Ed. St. Synod of the BOC – Sofia.
- Crawford, Harriet E. W.** 2004. Sumer and the Sumerians. Cambridge University Press; 2nd edition; 264 pp.
- Guaman Poma de Ayala.** 1615. El primer nueva corónica y buen gobierno. 539 p. – онлайн версия: <https://biblioteca.org.ar/libros/211687.pdf>;
- Hallo, William W., and William Kelly Simpson.** 1997. The Ancient Near East: A History. 2nd ed. Publ. Cengage Learning, 324 p.
- Loewe, M. , D. Twitchett .** 1986. The Cambridge History of China, Vol. 1: The Ch'in and Han Empires, 221 BC-AD 220 First Edition. Cambridge University Press, 1024 pp.
- Kramer, Samuel Noah.** 1963. The Sumerians: Their History, Culture, and Character. Chicago: University of Chicago Press, 355 pp.
- Mbiti, J. S.** 1990. African religions and philosophy. Heinemann, pp.288
- Sugiyama, Saburo.** 2012. Ideology, Polity, and Social History of the Teotihuacan State. The Oxford Handbook of Mesoamerican Archaeology, Deborah L. Nichols (ed.), p.215–229
- Ono Soko, William P. Wooddart.** 2011. Shinto the Kami Way. Tuttle Publishing. 128 pp.
- Reinhard, J.** 2006. The Ice Maiden: Inca Mummies, Mountain Gods, and Sacred Sites in the Andes. National Geographic; Reprint edition, 400 p.
- William W. Hallo and William Kelly Simpson.** 1971. The Ancient Near East: A History (New York: Harcourt Brace Jovanovich, 416 pp.
- * * * The Chronicle of Theophanes Confessor: Byzantine and Near Eastern History AD 284 – 813. Tr. Cyril **Mango and Roger Scott.** Oxford, 1997, 844 pp.